

ДО КОНЦЕПЦІЇ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ «ЗАМКОВА ГОРА» В МІСТІ ГАЛИЧІ НАД ДНІСТРОМ

Шляхом аналізу багат шарового комплексу «Замкової гори» в Галичі над Дністром у ландшафтному, історичному та архітектурно-археологічному аспектах автор висуває гіпотезу поширення культурного шару княжої доби на її території. Вважаючи дослідження пам'яток цього періоду пріоритетним завданням Національного заповідника «Давній Галич», пропонується стратегія освоєння «Замкової гори», заснована на принципах архітектурно-археологічного виявлення, вивчення, консервації, демонстрування та використання об'єктів усіх історичних періодів, збережених у культурному шарі.

Ключові слова: Галич, «Замкова гора», історичний ландшафт, Старостинський замок, архітектурна археологія, княжа доба, концепція вивчення.

З кількох домінуючих архітектурно-археологічних вузлів території Національного заповідника «Давній Галич» комплекс «Замкова гора» в місті Галичі вирізняється багат шаровістю та максимальною наближеністю до сучасного адміністративного центру. Остання обставина, мабуть, спричинила активізацію тут археологічних робіт Заповідника з метою приваблення пізнавального активного туризму. Разом з тим, стратегія досліджень, охорони та послідовності виконання реставраційно-консерваційних робіт на розлогій площі заповідника має базуватися на максимально повній інвентаризації всіх об'єктів та територій охорони культурного шару з потенційними невідомими археологічними пам'ятками, які необхідно окреслити за допомогою сучасних неінвазивних

інструментальних методів¹ (рис. 1)². Будь-яке відображення відомих і навіть безповоротно втрачених архітектурно-археологічних пам'яток на локалізованому їх місці мусить бути ретельно науково аргументоване, зорієнтоване на найвищий науковий рівень сприйняття, а найголовніше — спрямоване на збереження автентичних субстанцій об'єктів — найцінніших складових історико-архітектурної та культурної спадщини.

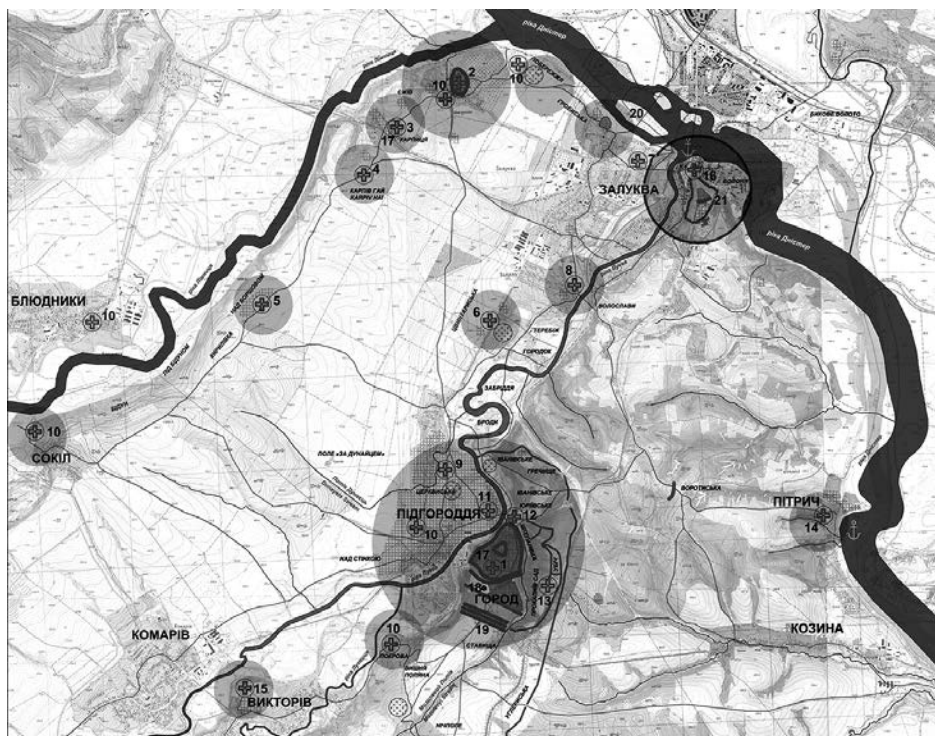

Рис. 1. Комплекс «Замкова гора» міста Галича над Дністром в системі ієрархії історико-культурних ресурсів Національного заповідника «Давній Галич»

¹ Бевз М., Лукомський Ю. До проблеми застосування сучасних методів у дослідженні архітектурно-археологічних комплексів (на прикладі території Національного заповідника «Давній Галич») // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / відпов. ред. В. В. Товбич. Київ : КНУБА, 2022. Вип. 63. С. 3–17.

² Атлас українських історичних міст. Т. 2: Галич / наук. ред. М. Капраль; Автори: М. Бігун, М. Капраль, В. Козелківський, І. Креховецький, Ю. Лукомський, В. Петрик, Л. Поліщук, А. Стасюк, Т. Ткачук, З. Федунків, А. Фелонюк, А. Фіголь, А. Чемеринський, С. Ямелинець. Львів : НАН України, 2018. II. Картографічна частина. Мапа 3.3.

Мета статті — розглянути комплекс «*Замкова гора*» над Дністром у ландшафтному, історичному, архітектурно-археологічному аспектах та намітити стратегію його сучасного освоєння.

Урочище *Замкова гора* розташоване на кінцевому стрімкому виступі передкарпатського гірського пасма, що простягається з півдня на північ уздовж правого берега річки Лукви аж до впадіння її у Дністер. Стара дорога на Станиславів, що з Галича ярмом здіймається на вододіл височини, відтинає зі сходу й півдня кілька гектарів стрілки мису, уточнюючи межі урочища. Найвищі його гребені здіймаються на ~60 м над рівнем течії Дністра. «*Замкова гора*» є головною ландшафтною домінантою міста Галич, яке сформувалось при її підніжжі в пізньому середньовіччі³. З неї відкривається обширний вид на ближні й далекі околиці. У південно-західному напрямі існує прямий візуальний зв'язок з давніми княжими церквими на Залуківській височині, а також з окремими хребтами й вершинами Карпат; у північному — проглядається уся Галицько-Бориницька кітловина, яку зі сходу замикають збоца Подільської височини, що творять видовжений хребет з видатними горами: Винною, або Виноградною повище Хоросткова та Касовою повище Бовшева⁴; у східному — видно Міжгорецький наскельний комплекс й височини лівого берега Дністровського каньйону майже до Маріямполья.

У XIV—XVIII ст. на горі в місті Галичі існував *Старостинський замок*, історія якого відображена в письмових джерелах⁵. До нашого часу збереглися лише окремі руїни Галицького замку над Дністром — наріжна південно-західна Шляхетська вежа (реконструйована 2004 р.), рештки

³ Аулих В. Историческая топография древнего Галича // Славяно-русские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси / отв. ред. В. Д. Королюк. Киев: Наук. думка, 1980. С. 133—137; Тихомиров М. Древнерусские города. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 332; Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Івано-Франківська область / ред. кол. тома: Чернов О. О. (гол. редкол.). Київ: АН УРСР, Інститут історії, 1971. С. 137; Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, м. Львів. Лукомський Ю., Оприск В. Звіт про результати археологічного нагляду за земляними роботами в центральній частині міста Галич. Львів, 1997. 87 арк.

⁴ Чачковський Л., Хмілевський Я. Княжий Галич (з мапами та ілюстраціями). Станиславів: Союзна друкарня, 1938. С. 6.

⁵ Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej // TeKa Konserwatorska. Lwów: Z drukarni W. A. Szykowskiego, 1892. Т. 1. S. 80—82; Федунків З. Оборонна архітектура Галича над Дністром. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. С. 23—64.

замкової каплиці Святої Катерини та деякі залишки зовнішніх мурів фортеці. Оцінюючи стратегічну вигідність розташування *Старостинського замку*, важко не припускати тут фортифікації за доби княжого Галича, яка мала би боронити столицю з півночі та контролювати жвавий торговий шлях, що провадив Дністром.

Замкову гору в місті Галичі можна поділити на три частини. Середню з них займає старе замчисько у формі рівностороннього трикутника. Замок охоплював площу 1,7 га, мав дві тераси на різних рівнях: верхню — 0,45 га та нижню — 1,25 га. Від двох боків трикутного замку до міста спадають стрімкі природні схили, а з третього, напільного боку його відтинає розлогий оборонний рів завширшки 25 м і завглибшки ~7 м. Підпорядкованість замкового рову південному пряслу замкових стін, трапецієвидний у перерізі його профіль, а також археологія дають підставу припускати, що цей, штучно створений, перекоп виник у пізньому середньовіччі та був удосконалений за ранньомодерної доби.

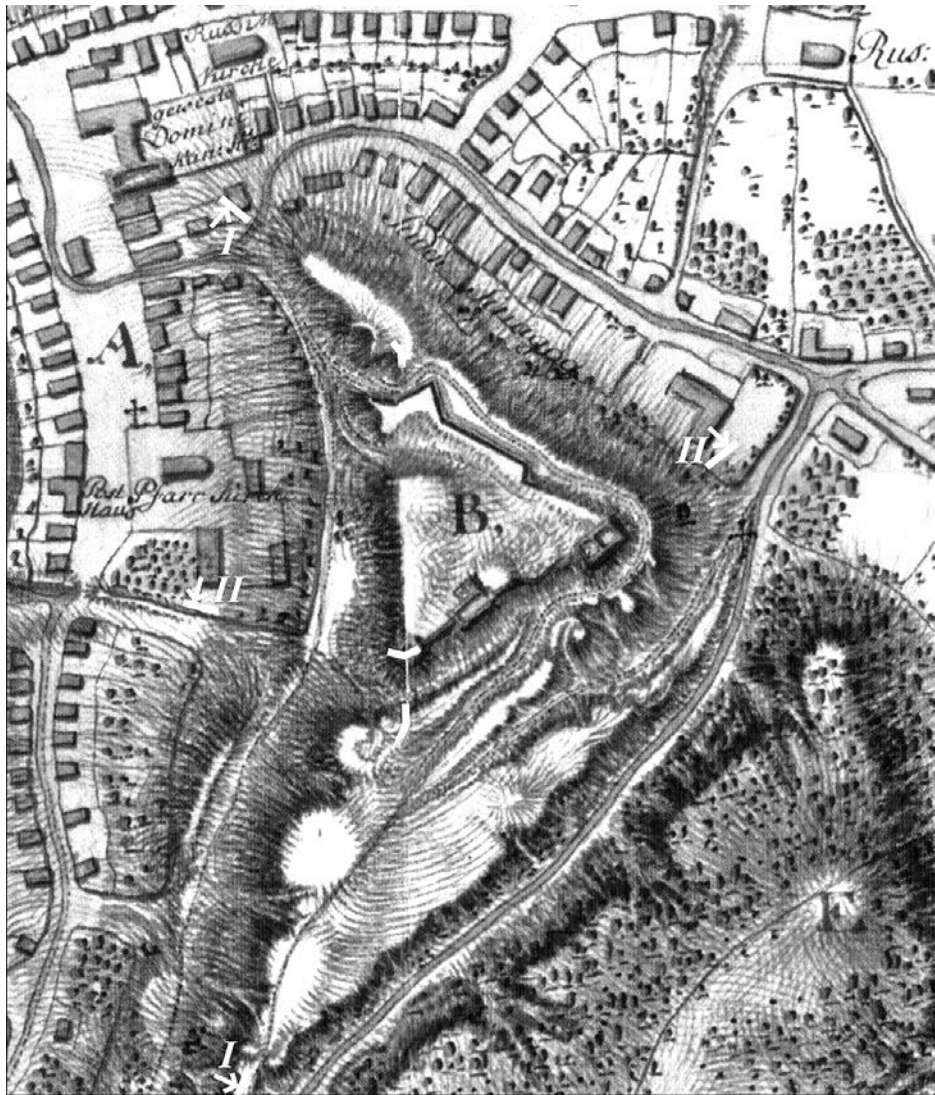
Стрілка мису ще продовжується від підніжжя бастионів нижньої тераси замку вузькою смужкою в північно-західному напрямі на 70 м, що складає окрему частину замкової гори, яка за рівнем ~+45 м над течією Дністра майже співпадає з третьою терасою гори, що оббігала замок під'їзними шляхами з боку міста (рис. 2)⁶.

Третю частину *Замкової гори* становить плато, що тягнеться на південь від замку за його оборонним ровом. Площа її ~2,5 га. Вона обмежується із заходу стрімким природним схилом, з півночі — замковим ровом, зі сходу — відкосом до згаданого старого гостинця Львів—Станиславів, а з півдня — незначним земляним ескарпом до видового майдану на Галич Горі. Плато має помірний рельєф, який спадає від західного гребеня гори на схід. З північного сходу в нього глибоко врізається яр старого замкового вивозу. На гострому роздоріжжі між вивозом та колишнім гостинцем до Станиславова було встановлено великий придорожній хрест (рис. 2).

У східній частині плато розташовувалося старе кладовище першої половини ХІХ — початку ХХ ст., від якого залишилося лише кілька надгробків та сліди від могил⁷. Західна частина плато зрідка обсаджена

⁶ Атлас українських історичних міст. Т. 2: Галич. Мапа 1.2.

⁷ Науковий архів Національного заповідника «Давній Галич». Чемеринський А. Звіт з роботи експедиційного загону щодо дослідження старого міського кладовища м. Галич (Замкова гора) та кладовища поруч каплиці Святого Дмитрія (Галич — Заріка). Галич, 2017. 13 с.

*Рис. 2. Замкова гора на мапі Маговича 1795 року
з позначенням перетинів I-I і II-II*

молодими деревами і використовується як місце проведення фестивалів. Зараз Національний заповідник «Давній Галич» здійснює впорядкувальні роботи на території пам'ятки архітектури XIV–XVIII ст. у рамках проєкту «Велика реставрація».

Початки *Старостинського замку* сягають тих часів, коли центр давнього Галича було перенесено із Крилоса на нинішнє місце при впадінні Лукви до Дністра. Це відбулося після остаточного знищення княжого міста на Крилоській горі в середині XIV ст. Потреба захисту стимулювала побудову основної фортифікації над новим локаційним Галичем на Галич-Горі, ймовірно, в 1353–1367 рр.⁸ На підставі архівних джерел та інших документів вдається встановити кілька періодів розбудови, укріплення та модернізації замку відповідно до розвитку оборонних вимог⁹. Майже до кінця XVI ст. замок дерев'яно-земляний, у першій чверті XVII ст. — муровано-дерев'яний¹⁰, а після національно-визвольної війни 1648–1676 рр. його суттєво модернізували й укріпили в мурованих конструкціях. Після руйнувань, пов'язаних із захопленням замку 1676 р., його вже серйозно не укріплювали, оскільки всі кошти витрачали на побудову нової Станиславівської фортеці. Наприкінці XVIII ст., за Австрії, замок розібрали на будівельний матеріал, залишивши в руїнах лише Шляхетську вежу, каплицю Святої Катерини та окремі мури південного прясла, а також ескарпів з півночі, які не загрожували обвалитися на місто. Впродовж міжвоєнного періоду вцілілі руїни замку законсервували і використовували як об'єкт туризму. Тоді ж замкову гору обсадили лісом¹¹.

Частково ідентифікувати, інтерпретувати та з'ясувати інформацію обмежених архівних джерел про замок та про раніші періоди заселення Галич-Гори дають підстави архітектурно-археологічні дослідження. Офіційні розкопки тут розпочалися після Другої світової війни.

1951 року на замку провів перші розвідки київський археолог Володимир Гончаров, після чого констатував, що окрім кам'яних стін замку XVI–XVII ст. на найвищій точці гори інших пам'яток, які вказували б на більш раннє заселення гори, тут не виявлено¹².

⁸ Федунків З. Назв. праця. С. 27–28.

⁹ Його ж. С. 34–37, 42, 48, 50, 52, 57–59, 61, 64–65.

¹⁰ Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*. Warszawa : Nakładem S. Orgelbranda Księgarza, 1845. T. 2. S. 696–697.

¹¹ Федунків З. Назв. праця. С. 130.

¹² Гончаров В. Археологічні дослідження древнього Галича в 1951 році // Археологічні пам'ятки УРСР / відп. ред. С. М. Бібіков та ін. Київ : Вид-во АН УРСР, 1955. Т. V. С. 22–31.

1991 року Архітектурний загін Галицької археологічної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України розпочав розвідкові дослідження на Галич-Горі¹³. Спершу виконали докладний геодезичний план Замкової гори, провели натурні обстеження в терені, намітили програму розвідкових шурфів і після цього розпочали розкопи.

Перший розвідковий археологічний шурф (2x10 м) заклали за замковим ровом при стрімкому західному узбіччі уперек плато (рис. 3). Культурний шар потужністю 0,8–1,1 м потовщувався у напрямку

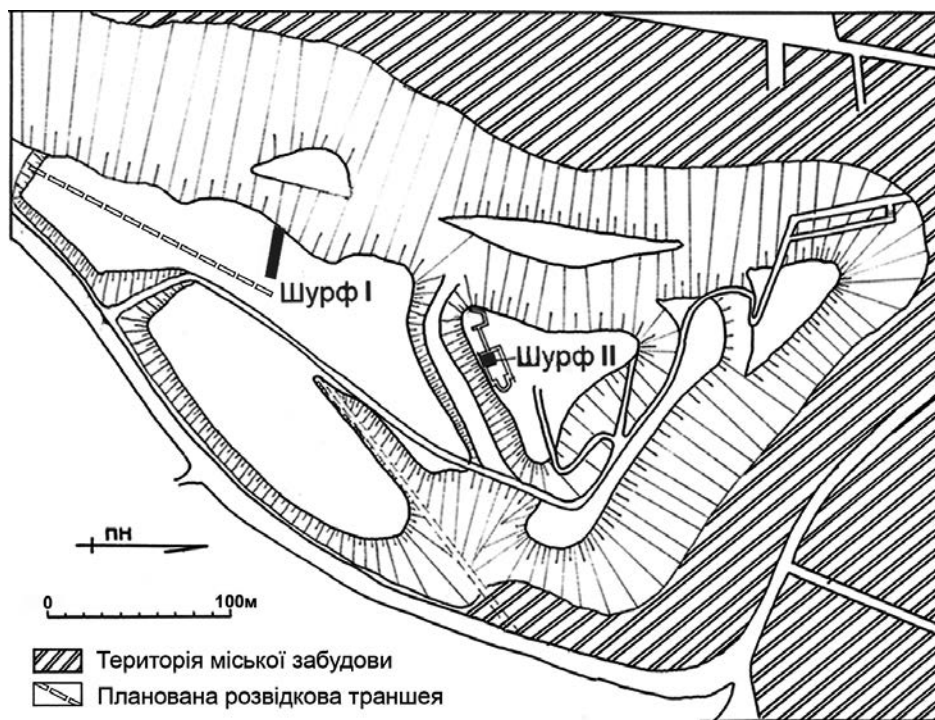

Рис. 3. Ситуаційний план Замкової гори з розвідковими шурфами 1991 року

¹³ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Розвідкові розкопки на Замковій горі в місті Галичі. Звіт Архітектурного загону ГААЕ про польові дослідження у 1991 р. Львів, 1992. 97 арк.

експозиції схилу плато. В ньому зафіксували пласт темного гумусу завтовшки до 70 см зі знахідками XII–XIII ст., що властивий для поселень княжої доби (рис. 4).

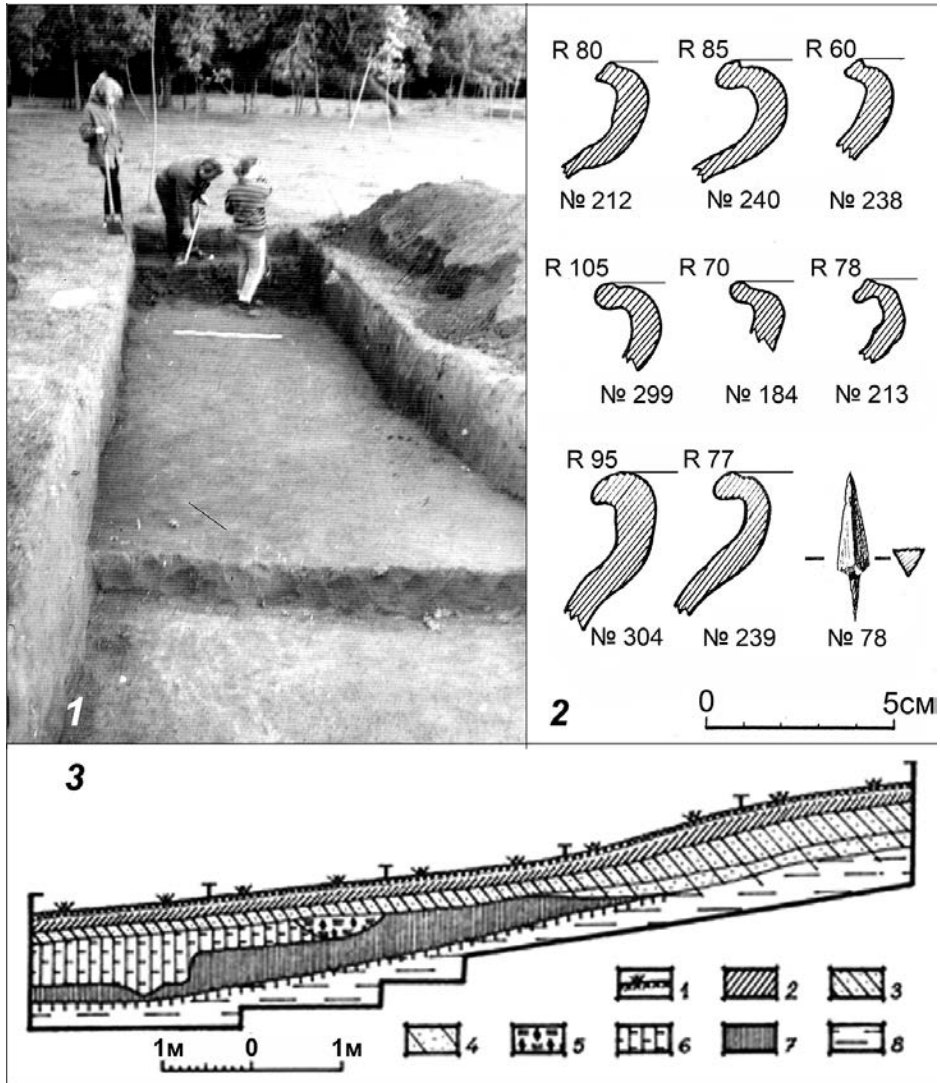

Рис. 4. Шурф 1 1991 року: 1 – вигляд із заходу;
2 – археологічні матеріали княжої доби;
3 – південний стратиграфічний профіль

У другому шурфі (5,6x2,5 м), розпланованому у внутрішній частині замкової каплиці Святої Катерини, зафіксували надзвичайно потужний культурний шар (понад 8 м!) з напластуваннями археологічних комплексів: фракійського гальштату, княжої доби, пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу (рис. 5).

Впродовж 1993–1994 рр. у розвідковій траншеї на схилі оборонного рову при південному пряслі мурів замку виявили подвійний дерев'яний частокіл XIV ст., зафіксували складну стратиграфічну картину напластувань культурного шару потужністю 7,5 м, а також зібрали багатий археологічний матеріал, що відноситься до епохи фракійського гальштату, княжої доби, пізнього середньовіччя, а також ранньомодерного часу¹⁴ (рис. 6).

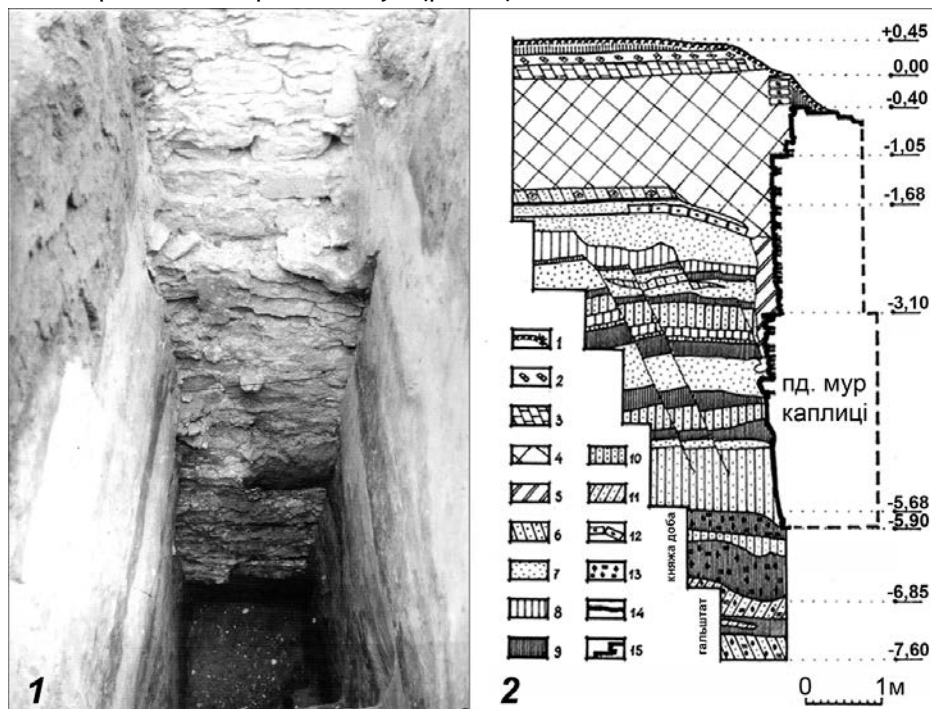

Рис. 5. Шурф 2 1991 року: 1 – північне лице підмурку каплиці;
2 – прилегла стратиграфія східної стінки

¹⁴ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Архітектурного загону ГАЕ про польові дослідження у 1993–94 рр. Львів, 1995. 49 арк.

Рис. 6. Розвідкова траншея 1 1992—93 рр. Загальний вигляд з півдня

Аналіз зафіксованої стратиграфії та археологічного матеріалу дає підстави виділити кілька горизонтів та об'єктів, пов'язаних з будівельними періодами розвитку замку XIV–XVIII ст., що заслуговує на окрему наукову публікацію (рис. 7).

1995 року ми здійснили 25 розвідкових траншей-зондажів, за допомогою яких з'ясовано на 80% перебіг зовнішніх оборонних мурів замку та стан їх збереження. Локалізовано дві оборонні вежі та місце однієї в'їздової брами. Матеріали було використано при публікації атласу Галича¹⁵.

В основу системи розпланування сітки квадратів на території замку закладено три репери, як вершини рівностороннього трикутника з довжиною сторін 52 м. Репери вкопані на глибину 0,7 м і являють собою металеві труби, забетоновані в основі. Верхній обріз труб збігається з рівнем сучасної денної поверхні.

Сторони базового трикутника в загальному відповідають напрямкам забудови замку, що мав планувальну структуру, наближену до рівностороннього трикутника. Від сторін трикутника розплановано базову систему археологічних квадратів зі стороною 4 м. У результаті утворюються три поля квадратів, орієнтація сторін яких іде в різних осях, що, відповідно, до ліній I-II, II-III, III-I позначаються як I, II і III. До цієї мережі квадратів прив'язуються всі розвідкові шурфи на території

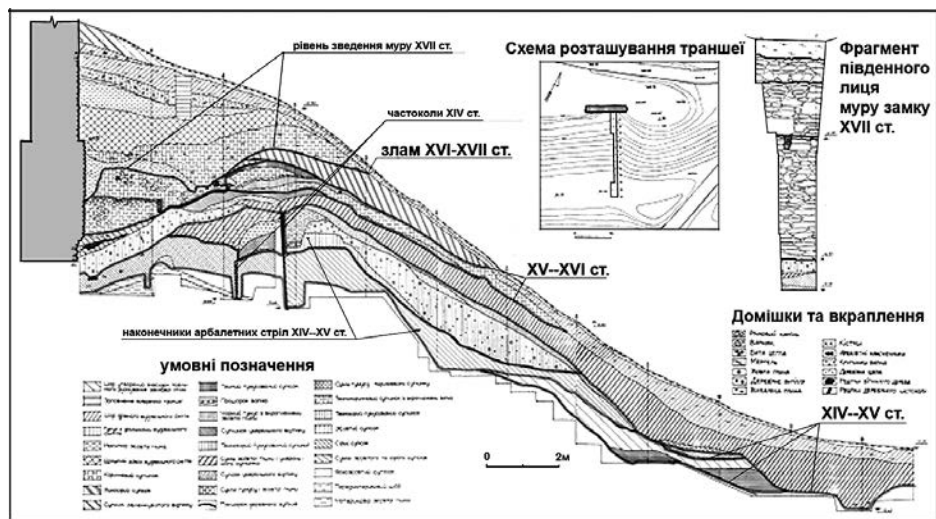

Рис. 7. Траншея 1. Східний стратиграфічний профіль з хронологічною інтерпретацією формування культурного шару

¹⁵ Атлас українських історичних міст. Т. 2: Галич. Мапа 3.4.

замку (система позначень квадратів нанесена на загальний план у масштабі 1:200). Окрім цього, прив'язку шурфів на місцевості та визначення висотних відміток збережених фрагментів оборонних мурів проводили геодезичними методами за допомогою теодоліта в системі Державної геодезичної мережі та Балтійської системи висот¹⁶ (рис. 8).

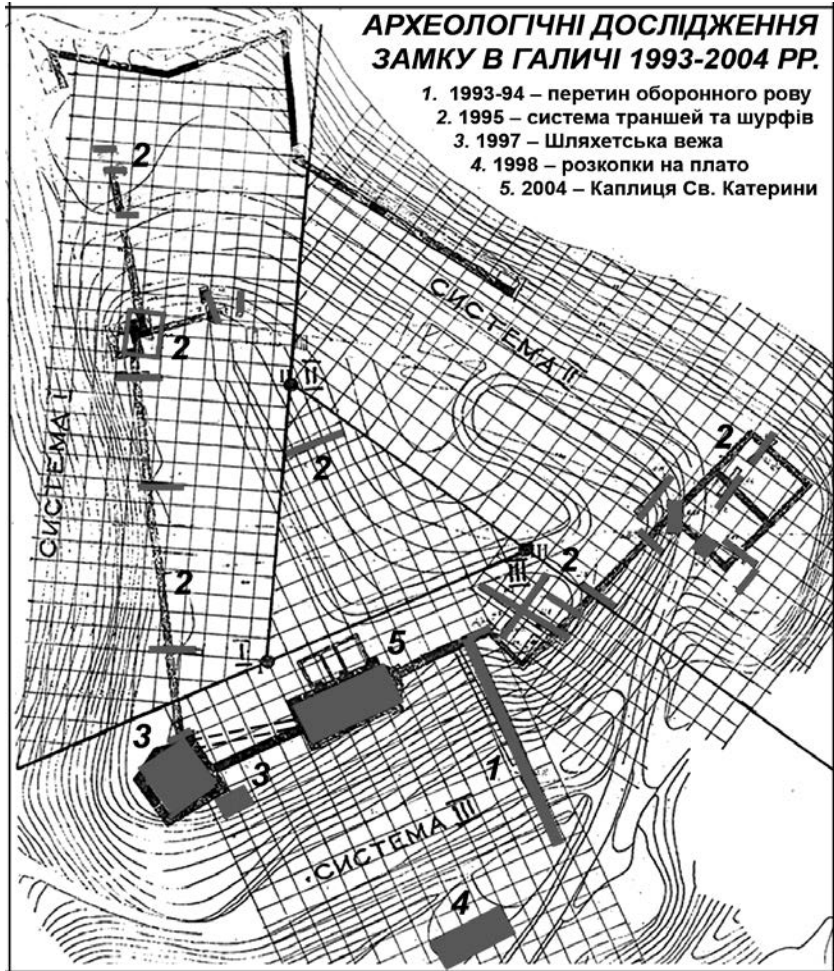

Рис. 8. Дослідження замку, які реалізували археологічні експедиції зі Львова

¹⁶ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Архітектурного загону ГААЕ про польові дослідження на старостинському замку в місті Галич Івано-Франківської області 1995 р. Львів, 1996. Ч. I. 58 арк.

1997 року ми провели: 1) повні археологічні дослідження внутрішньої частини Шляхетської вежі та розвідкові шурфи при зовнішніх контурах об'єкта. Встановили планувальні та будівельно-технічні особливості, етапи функціонування вежі в системі замку, виявили основу печі, згаданої в люстрації замку 1767 р., та значну кількість кахель біля неї¹⁷; 2) розвідкові розкопки при південно-східному куті Шляхетської вежі, де відкрили дві системи зрубних конструкцій валу фортеці XIV та XV—XVI ст., кілька глинобитних печей першої половини XII ст., а також частину напівземлянкової споруди XI ст.¹⁸ (рис. 9).

*Рис. 9. Рятівні розкопки Шляхетської вежі замку в 1997 р.
Загальний вигляд з півдня*

¹⁷ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Галицької рятівної археологічно-архітектурної експедиції про результати польових досліджень на території Старостинського замку в місті Галич у 1997 р. Львів, 1998. Кн. I. 86 арк. Кн. II. 64 арк.; Присяжний К., Лукомський Ю. Кахльова піч Шляхетської вежі Старостинського замку в Галичі // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2003. Ч. 13. С. 125—127.

¹⁸ Оприск В. Галицька твердиня над Дністром // Галицька Брама. Львів, 1998. Ч. 9. С. 12.

1998 року проводилися стаціонарні археологічні дослідження на плато замкової гори, при оборонному рові (керівники — Василь Опрыск та Михайло Рожко), де відкрили залишки бронзоплавильної майстерні, житло княжої доби, а також керамічні плитки, наконечники стріл, у тому числі один від татарської стріли XIII ст., ножі, потужний культурний шар з керамікою XI—XIII ст., керамікою перших століть н. е. і житловий комплекс культури фракійського гальштату, тобто доби раннього заліза — XI—VII ст. до н. е.¹⁹

2004 року ми здійснювали архітектурно-археологічний нагляд за земляними роботами, пов'язаними з передпроектними дослідженнями каплиці Святої Катерини XVI ст. Автор статті розкрив усю внутрішню частину каплиці архітектурно-археологічними методами, зафіксував її мозаїчну підлогу, що була викладена з цегли шестигранної, квадратної та трикутної форм, а також аркову конструкцію основи й фрагменти алебастрового престолу святині (рис. 10).

Тоді ж, під час реставраційних робіт при оборонному мурі, що між Шляхетською вежею та каплицею Святої Катерини, було зафіксовано в плані сліди зрубних клітей дерев'яно-земляного валу замку XIV—XVI ст., які збереглися при зовнішньому контурі муру, а вперше виявлені вони були 1997 р. На горизонтальному зрізі простежувалися сліди поперечних колод завдовжки понад 3 м, розісланих з кроком 1,5—2 м. Подекуди їх перетинали смуги тліну від поздовжніх колод (рис. 11). Це сліди від багаторядних решітчатих скринь, що слугували каркасом земляного насипу валу. В другій половині XVI ст. у вал врізалися фундаменти Шляхетської вежі та прилеглої до неї частини мурованого південного прясла замку, що ускладнює визначення ширини земляного насипу в його основі. На це слід буде звернути увагу при розкопках із внутрішнього боку оборонного муру. Висота ж збереженого земляного насипу, скріпленого дерев'яним каркасом, становить понад 4 м (рис. 9, 11).

Важливими для подальших досліджень є помітний поворот каркаса, а також регулярна пляма прямокутної форми в правій нижній частині кадру, тобто в куті між Шляхетською вежею та прилеглим муром (рис. 11). Інтерпретую її заглибленою у тіло валу частиною дерев'яної вежі — попередниці мурованої Шляхетської. Пляма співвісна до прилеглого

¹⁹ Там само.

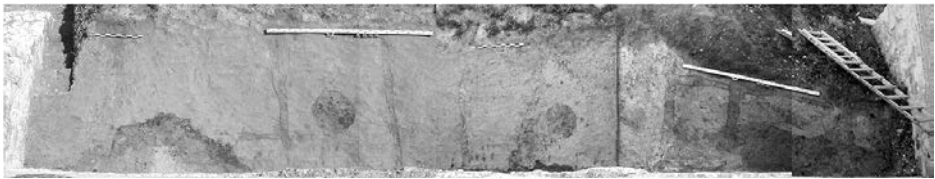

*Рис. 10. Реставраційна археологія каплиці Святої Катерини у 2004 році.
Проміжний етап. Вигляд із заходу*

ззовні каркаса земляного валу, а її південний контур збігається з напрямком північного муру Шляхетської вежі, який опирається на мергелевий фундамент (на відміну від вапняково-алебастрово-крейдових підмурків більшості Шляхетської вежі), що відноситься до старшого будівельного періоду XV – першої половини XVI ст.²⁰

Зацікавлення викликають три регулярні округлі плями діаметром 70 см, розташовані вздовж валу з кроком ~4 м. Ймовірно, це сліди від стовпів риштувань, з яких споруджували оборонний мур у другій половині XVI ст. (рис. 11). Після проведення фотофіксації поверхневу зачистку було законсервовано.

Впродовж наступних років розвідкові шурфи і траншеї на замковій горі закладали археологи Національного заповідника «Давній Галич» – Олег Мельничук²¹, Володимир Януш та Ігор Креховецький²². Важливими результатами цих досліджень є виявлення нерухомого об'єкта XII–XIII ст. при західному обводовому мурі верхньої тераси замку на рівні –2,0–2,60 м від денної поверхні²³. Поперечні розвідкові траншеї на третій терасі замку із західного боку, у яких виявлено нерухомі об'єкти

*Рис. 11. Горизонтальна зачистка поверхні валу XIV–XV ст.
Вигляд з півночі, згори*

²⁰ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Галицької рятівної археологічно-архітектурної експедиції про результати польових досліджень на території Старостинського замку в місті Галич у 1997 р. Львів, 1998. Кн. I. Арк. 17–19.

²¹ Мельничук О. Археологічні дослідження на території Галицького замку у 2004, 2006 роках // Замки України: дослідження, збереження, використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 3 листопада 2011 р. Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2011. С. 182–185.

²² Креховецький І. Історія та нові археологічні дослідження Галицького замку // Давній Галич. Науково-популярний часопис. Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2018. № 3. С. 14–16.

²³ Мельничук О. Назв. праця. С. 183.

ранньомодерного періоду, на жаль, не були доведені до материкового горизонту²⁴, що утруднює інтерпретацію формування цієї тераси замку.

Результати дотеперішніх археологічних студій на замковій горі в Галичі над Дністром дають підставу для висловлення кількох попередніх висновків:

1. Замкова гора – багат шарова архітектурно-археологічна пам'ятка. В її культурному шарі міститься низка цінних археологічних комплексів: 1) доба раннього заліза (XI–VII ст. до н. е.); 2) керамічні знахідки перших століть нашої ери (липицька культура); 3) поселення XI–XIII ст.; 4) оборонні конструкції, інші об'єкти та рухомі артефакти *Старостинського замку*, який неодноразово перебудовувався і модернізувався впродовж XIV–XVII ст. від земляно-дерев'яної до ренесансної мурованої бастионної фортифікації. В окремих глибоких траншеях та шурфах вдається вловити кілька будівельних періодів генези замку²⁵.

2. Відкритими й актуальними залишаються питання характеру поселень доби раннього заліза, липицької культури та княжого періоду, культурний шар яких містить житлові та господарські об'єкти. Жодних чітких слідів оборонних укріплень з цих епох локалізувати тут поки що не вдалося.

3. Комплекс має унікальні перспективи архітектурно-археологічного вивчення з втіленням натурної експозиції чи музеєфікації розкопаних і законсервованих автентичних різночасових об'єктів у майбутньому.

Аналізуючи багаторічні результати розвідкових та стаціонарних археологічних досліджень на «*Замковій Горі*» в Галичі над Дністром,

²⁴ Креховецький І. Назв. праця. С. 16.

²⁵ Останній пласт культурного шару найпотужніший, зумовлений активними земляними роботами й частими руйнуваннями фортифікацій. Його товщина зростає від 2,0 м до понад 7 м із заходу на схід. Очевидно, східну частину природного плато, поверхня якого спадала в цьому напрямі аналогічно до південної, напільної частини гори, при кожній перебудові замку підсипали, за рахунок чого утворилися поземні верхня і нижня тераси фортифікації. Підземні об'єми насипів у внутрішній своїй товщі можуть містити засклеплені приміщення, вірогідно й у два яруси, які використовували як комори та каземати фортеці. Їх споруджували відкритим способом, а поверх засипали ґрунтом. Такого типу об'єкти однозначно звужуватимуть площу можливого розкриття й археологічних досліджень пам'яток княжої доби та доісторичних періодів.

висновую, що, незважаючи на потужні культурні напластування пізньосередньовічних та ранньомодерних часів з відносно добре збереженими рештками оборонної архітектури, стратегічно пріоритетними для Національного заповідника «*Давній Галич*» мають бути завдання, пов'язані з дослідженнями культурного шару й об'єктів княжої доби, які повинні дати відповідь на питання характеру й ролі поселення, що тут функціонувало в часи давнього Галича. Якщо на городищі в Крилосі пересічна потужність шару цього періоду на гребені гори складає $\sim 0,5 \text{ м}^{26}$, то на «*Замковій горі*» в Галичі цей показник аналогічний на плато, а під руїнами замку в обох випадках локалізації він становив потужність $\sim 1 \text{ м}$ і містив артефакти тривалого періоду заселення *Галич Гори* впродовж XI–XIII ст. Важливість археологічного дослідження об'єктів княжої доби не викликає сумніву. Але як розкривати їх за умови консервації та музеєфікації пам'ятки національного значення – *Старостинського замку*?

Щодо перспективи виявлення, дослідження та демонстрування (музеєфікації) пам'яток княжої доби і раніших періодів освоєння замкової гори носіями липицької культури та доби раннього заліза, то, на підставі кореляції відміток виявлення цих комплексів, висуваю гіпотезу поширення і ймовірного збереження їх культурного шару (рис. 12).

На схематичному перетині, здійсненому практично вздовж гребеня «*Замкової Гори*» (рис. 2), проявляються вже згадувані три її різновисокі

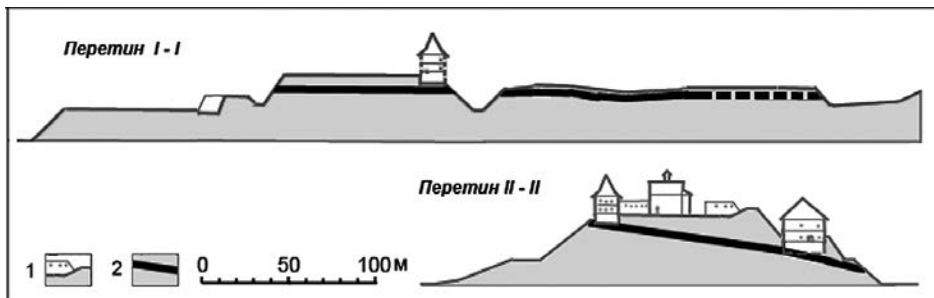

Рис. 12. Гіпотеза поширення культурного шару княжої доби у перетинах замкової гори:

- 1 — сучасна поверхня з окремими спорудами;*
- 2 — залягання шарів княжої доби*

²⁶ Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді 1850–1943 рр. Краків ; Львів : Українське видавництво, 1944. С. 63, 143, 177.

частини: 1) стрілка мису; 2) замок; 3) плато. Логічно припускати, що початково ці частини були однакові за висотою. Головний гребінь стрілки мису до антропогенного втручання мав би однаково стрімко здійматися до відмітки теперішнього рівня плато за замком, тобто ще принаймні на півтора десятка метрів вище, рівно ж так, як здіймається гребінь сусідньої гори Королівки (рис. 2). Робоча версія такого низького рівня стрілки мису – штучне пониження її відмітки внаслідок спорудження фортифікацій. Припускаю, що на гребені першої частини «*Замкової гори*» культурний шар відсутній, тобто знівельований до сучасної відмітки +45 м над рівнем Дністра (рис. 2, 12: *перетин I–I*). Очевидно, що це необхідно підтвердити або спростувати археологічним шляхом.

Культурний шар ранніх періодів та княжої доби формувався на поверхні первісного плато гори, яке мало виразний ухил у східному напрямку, на що вказує рельєф третьої частини «*Замкової гори*» – незабудованого плато з напільного боку замку. Назагал спад рельєфу вздовж експозиції схилу захід–схід тут становить 4–5 м на довжині 50 м. Відповідно до теорії формування культурного шару товщина його має зростати в бік пониження рельєфу плато за рахунок сполікувальних процесів. Отже, із західного краю гори до східного – культурні верстви раніших поселень повинні зростати за потужністю. Це підтверджується. У шурфі 1 1991 р. шар княжої доби досягав ~ 40–70 см товщини (рис. 4), а в розкопах 1998 р. (рис. 7: 4) мав потужність 0,8–1,0 м, не враховуючи заглиблених об'єктів²⁷. Для визначення південної межі поселення княжої доби слід здійснити розвідкову пунктирну археологічну траншею вздовж плато, починаючи з півночі на південь (рис. 3).

Складнішим для археологічної досяжності виявляється залягання культурного шару з об'єктами княжої доби і раніших епох під залишками пізньосередньовічного та ранньомодерного замків, у середній частині гори. Якщо при західному обводовому мурі замку об'єкти цього шару фіксується на глибині 2 м від сучасної денної поверхні, то при південно-західному куті каплиці Святої Катерини – вже на відмітці –4,7 м (рис. 5), а в траншеї 1993–1994 рр. його місце на рівні ~–7,5 м (рис. 7). Отже, у поперечному перетині середньої частини замкової гори культурний шар княжої доби і раніших епох проєктується з поверхні напільного плато й опиняється досить глибоко в центральній частині замку й ще глибше – під східним його нарізником (рис. 2, 12: *перетин II–II*).

²⁷ Оприск В. Назв. праця.

На підставі окресленої гіпотези прогноую зони найбільш імовірного археологічного досягнення, вивчення, демонстрування об'єктів княжої доби та раніших епох у процесі освоєння середньої частини замкової гори (рис. 12). Завдання складне, вимагає чималих ресурсів, серйозного обґрунтування, проєктування та гарантованої реалізації повного археологічно-консерваційного циклу – від розкопок до музеєфікації та використання виявлених пам'яток.

Складний вузол проблем, наприклад, пов'язаний зі стабілізацією руїн каплиці Святої Катерини. Ця сакральньо-фортифікаційна пам'ятка має надзвичайно потужні підмурки. Однак, як з'ясовано в результаті розвідкових археологічних розкриттів, підшва фундаментів південної її стіни закладена не на материковій основі, а на понад 1,5-метровій товщі культурного шару, сформованого за княжої доби та ранньозалізного часу (рис. 5). Цією причиною пояснюється повільне осідання південного муру каплиці в бік рову, що виразно засвідчують значні тріщини в наземній частині пам'ятки (рис. 10).

Дослідження показують, що в час закладання південного підмурку каплиці будівничі зважали на цю обставину податливої основи й додатково укріплювали фундамент вертикальними бічними палями, слід однієї з яких виявлено при південно-західному нарізнику споруди (рис. 14). Загалом, обидві бічні стінки фундаментного рову, який прорізав насип оборонного валу, були скріплені дерев'яним каркасом, що також виконував функцію опалубки при влаштуванні конструкції. Відбитки деревних волокон дощок опалубки простежуються на лиці фундаментної конструкції (рис. 5) Однак дерев'яний матеріал опалубки та палевих підсилень поступово втратив свою міцність і стіна, навіть у відносно ненавантаженому стані, має виразний прояв осідання, який провокує відповідний заворот або сідловину в поверхні мозаїчної підлоги каплиці при південній стіні (рис. 5, 10).

Стабілізувати південну стіну історичної каплиці можна би було звичними сучасними методами²⁸. Але її зусібч оточують цінні культурні напластування багат шарової пам'ятки. Тому скріплювальні роботи необхідно узгоджувати з коштовними превентивними археологічними

²⁸ Антонюк А. Проєктування та проведення робіт по підсиленню основ та фундаментів пам'яток архітектури // Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини. Методичний посібник / за ред. І. Прокопенка. Київ : Саміт-книга, 2022. С. 70–82.

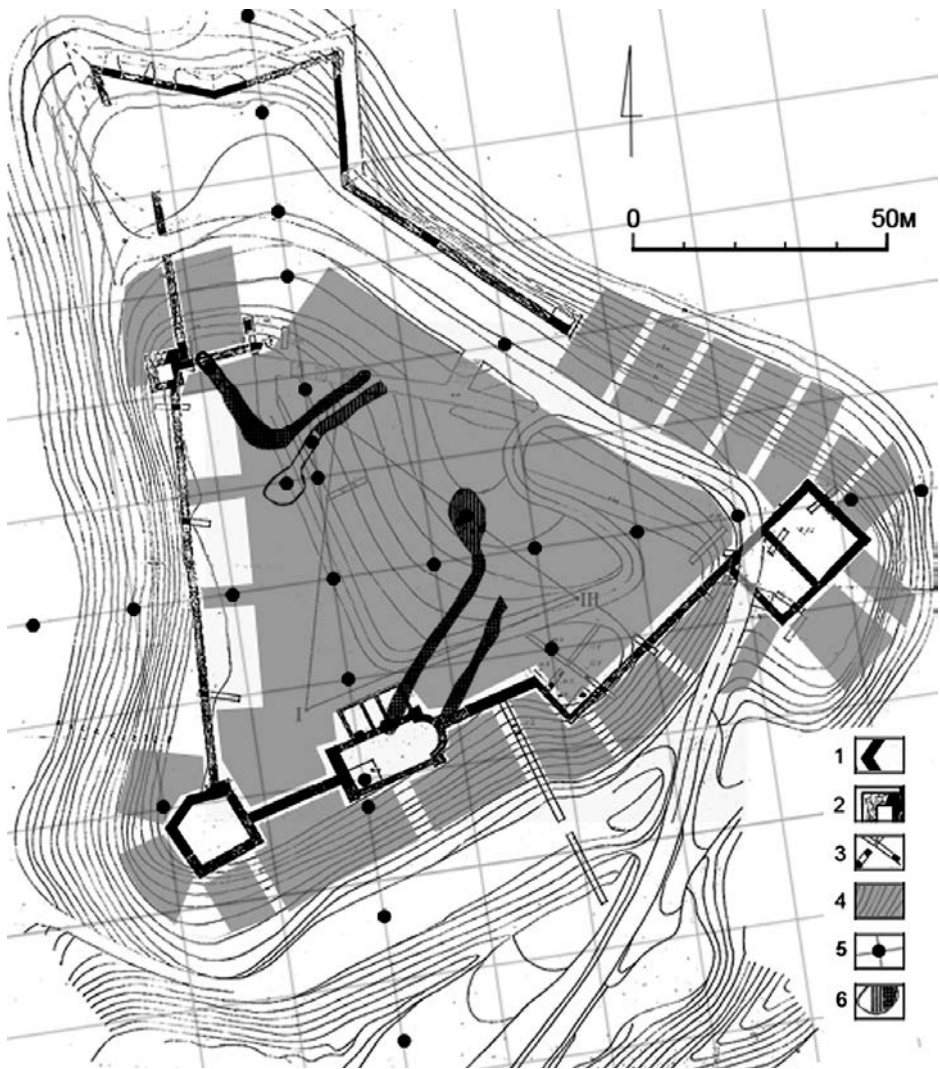
дослідженнями. Раціональний і найменш агресивний, щодо збереження культурного шару, варіант укріплення підмурку каплиці вбачаю у відносно нескладній археологічній локалізації старих палевих укріплень стіни і заміні їх на сучасні потужніші й довговічніші палеві конструкції (рис. 14).

Без укріплення фундаменту південної частини каплиці не можна ставити питання про консервацію руїн, музеєфікацію мозаїчної підлоги та інших елементів інтер'єру, тим більше — про реставрацію чи відновлення (реконструкцію) пам'ятки. Насамперед необхідно реалізувати комплекс протиаварійних робіт і стабілізувати вцілілу основу руїн каплиці.

Приклад показує, що у випадку багатошарової архітектурно-археологічної пам'ятки, якою є «*Замкова гора*» в Галичі, інженерні та реставраційні вирішення повинні засновуватися на результатах архітектурно-археологічних досліджень. За подібним принципом превентивних археологічних розкриттів слід знаходити раціональні вирішення у відновленні зовнішнього периметру мурованих оборонних укріплень замку, рештки яких дотепер загрожують зсувами в бік міста.

Концепція архітектурно-археологічного вивчення комплексу «*Замкової гори*» повинна містити систему принципів дослідження, яка базується на діалектичному методі та системному підході, виходячи з ландшафтного (геологічні та гідрогеологічні умови території пам'ятки), історичного та архітектурно-археологічного аспектів вивчення комплексу. Серед набору методів подальшого археологічного дослідження доцільним виглядає застосування напівінвазійної археологічної розвідки — тобто системного свердління з можливістю фіксації і порівняння стратиграфічних показників кожної зі свердловин (рис. 13). Метод об'єднує кілька важливих дисциплін: геологію, геоморфологію, гідрогеологію та археологію. Його можна здійснювати, застосовуючи порожнисті свердла діаметром 100 мм, які уможливають фіксацію археологічної та геологічної стратиграфії²⁹ (рис. 15). Реалізація такого методу на практиці дасть можливість зробити низку важливих висновків з галузі інженерної геології, а для археології — 1) уточнить гіпотезу поширення культурних шарів княжої доби і раніших періодів; 2) попередньо з'ясує характер/потужність пізньосередньовічних та ранньомодерних пластів,

²⁹ Dobrowolski R. Góra Katedralna w Chełmie w świetle wyników badań środowiskowych // Średniowieczny zespół rezydencjonalny na Górze Katedralnej w Chełmie / pod red. A. Buko. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2019. S. 57–68.

*Рис. 13. План середньої частини Замкової гори:
 1 – локалізовані мурів замку; 2 – гіпотетично доповнені мурів;
 3 – розвідкові археологічні шурфи; 4 – потенційні зони дослідження
 культурного шару княжої доби й раніших епох;
 5 – точки напівінвазійної архео-геологічної розвідки;
 6 – вільні, напівзавалені й завалені порожнини,
 зафіксовані геофізичними методами*

сформованих над ними; 3) локалізує імовірні особливі об'єкти (наприклад, порожнини, які вже виявлені геофізичними методами³⁰, й уможливить попередньо обстежити їх за допомогою інспекційної камери), що вимагатимуть у майбутньому застосування специфічних підходів для їх розкриття, консервації, експозиції чи музеєфікації, тобто використання; 4) полегшить розробку програми археологічних та реставраційних досліджень у співпраці з геологами, археологами та реставраторами.

Власне методи архітектурної археології домінуватимуть у вивченні культурного шару на замковій горі, оскільки його нерухомими об'єктами виступатимуть переважно рукотворні історичні конструкції, заховані під землею. Дослідження повинні бути міждисциплінарними й просуватися в тандемі з консерваційно-реставраційними роботами.

Головною координуючою ланкою і рушієм даної перспективи повинен стати Національний заповідник «*Давній Галич*». Керівництво Заповідника заопікується коштами, виділеними на здійснення Програми дослідження та освоєння комплексу «*Замкової гори*» (окремий цільовий фонд акумулювання коштів), налагоджує контакти з фаховими установами, організаціями та підприємствами, які послідовно реалізуватимуть ці науково обґрунтовані заходи на практиці.

Археологічні дослідження проводяться під керівництвом працівників відділу археології Заповідника з обов'язковим залученням фахівців архітектурної археології, а також якнайширшого міждисциплінарного спектра, супутнього археології, ззовні. Рухомі артефакти при цьому поповнюватимуть фонди та музейні експозиції Заповідника.

Терміни залежатимуть від наявності коштів, які гарантуватимуть завершення циклу археологічних досліджень та консерваційних робіт на ділянках відповідних площ розкриттів.

Мета — виявлення, дослідження, збереження, демонстрування та використання пам'яток Замкової гори.

Завдання:

1. Введення функції музею у реконструйовану Шляхетську вежу;
2. Огородження території за контуром найпізнішої розвинутої фортифікації середини XVII ст. і створення закритого комплексу, розрахованого на організований пізнавальний туризм. Забезпечення охорони комплексу;
3. Стабілізація та консервація уцілілих наземних руїн замку;

³⁰ Креховецький І. Назв. праця. С. 15; Федунків З. Назв. праця. С. 317.

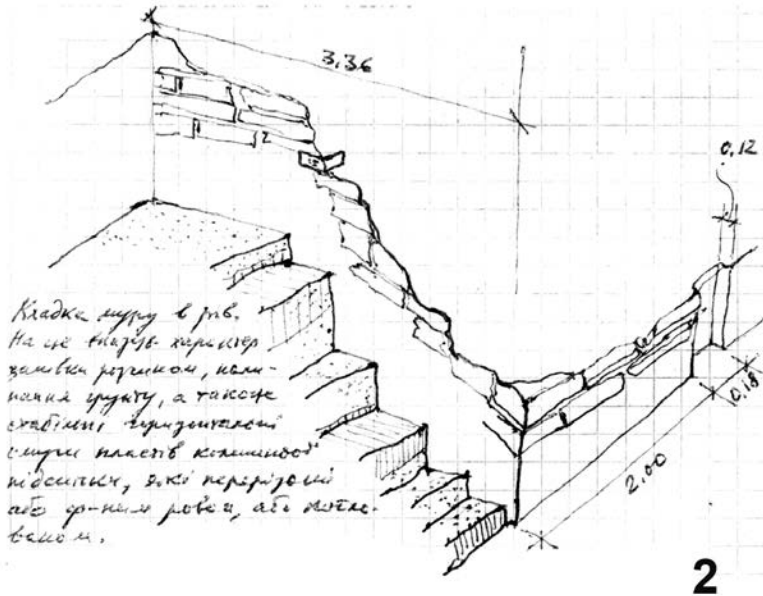

Рис. 14. Відбиток вертикальної палі при південно-західному розі каплиці:
 1 – фотофіксація; 2 – польова графічна фіксація

4. Архітектурно-археологічні розкопки з послідовним відтворенням та музеєфікацією автентичних споруд — як замків XIV—XVII ст., так і археологічних об'єктів княжої доби й раніших періодів, які опинились у замковій частині комплексу на значній глибині відносно рівня сучасної денної поверхні;

5. Археологічне вивчення терену Замкової гори за його межами з демонстрацією виявлених при цьому решток автентичних об'єктів, а також упорядкування всього історичного ландшафту пам'ятки, межа якого збігається з границями урочища *Замкова гора*.

Програма дослідження «*Замкової гори*» повинна розроблятися групою фахівців — теоретиків та практиків, узгоджуватися з «*Планом організації території Заповідника*» і, в цілому, з «*Генеральним планом Заповідника*», має використовувати системний підхід та базуватися на реаліях і гарантіях виконання завдань і досягнення кінцевої мети висунутої концепції.

Головна складність у розробці програми полягає у тому, що археологія багато в чому непередбачувана навіть для фахівців з великим практичним досвідом і, особливо, коли маємо справу з багаточисловою пам'яткою-комплексом. У процесі подальшого дослідження Замкової гори відкриється ще не одна її підземна таємниця. Разом з реалізацією програми архітектурно-археологічного вивчення, проєкту реставрації пам'яток оборонної архітектури та натурною експозицією об'єктів усіх присутніх різночасових періодів музейний комплекс «*Замкова гора*» повинен у майбутньому стати одним із найкращих історико-культурних осередків цивілізованої Європи.

Iurii Lukomskyi (Lviv, Ukraine)

To the concept of the study of the architectural, and rchaeological complex «Castle Mountain» in the city of Halych on the Dnister river

By analyzing the multi-layered complex «Castle Mountain» in Halych on the Dnister river in the landscape, historical, architectural, and archaeological aspects, the author puts forward the hypothesis of the spread of the cultural layer of the princely age on its territory. Considering the research of the monuments of this period as a priority task of the National Reserve «Ancient Halych», a strategy for the development of «Castle Mountain» is proposed, based on the principles of architectural and archaeological discovery, study, conservation, demonstration and usage of objects of all historical periods preserved in the cultural layer.

Key words: *Halych, «Castle Mountain», historical landscape, Starostynskyi castle, architectural archeology, princely age, study concept.*

*Рис. 15. Розвідкове архео-геологічне буріння
на Катедральній горі в Холмі 2013 року:
1 – робочий процес;
2 – відображення стратиграфії в пустотному свердлі*